

Старожитності Південної Русі

МАТЕРІАЛИ
ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОГО СЕМІНАРУ
«ЧЕРНІГІВ І ЙОГО ОКРУГА В ІХ-ХІІІ СТ.»

ЧЕРНІГІВ. 15 - 18 ТРАВНЯ 1990 Р.

Старожитності Південної Русі: Матеріали III історико-археологічного семінару «Чернігів і його округа в IX—XIII ст.», Чернігів, 15—18 травня 1990 р. / Інститут археології АН України, Чернігівський педінститут ім. Т. Г. Шевченка; Редколегія: П. П. Толочко (відп. ред.) та ін.— Чернігів: Сіверянська думка, 1993.— 185 с.

У збірнику висвітлено актуальні проблеми археології та історії Південної Русі: походження і розвиток ранньофеодальних міст та сільських поселень, еволюцію ремесел, промислів, сільського господарства і торгівлі, характерні риси історико-культурної спадщини доби середньовіччя.

Для істориків, археологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться стародавньою історією України.

Редакційна колегія:

П. П. Толочко (відповідальний редактор), *О. П. Васюта*, *В. П. Коваленко* (відповідальний секретар), *О. Б. Коваленко*, *О. П. Моця*, *В. О. Петрашенко*

Спонсор видання —
Управління культури Чернігівської
обласної державної адміністрації

ISBN 5-7702-0546-6

© Інститут археології АН України, 1993
© Чернігівський педінститут
ім. Т. Г. Шевченка, 1993

ПРО МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ ПОДІЛЬСЬКИХ ВОРИТ НА КОПИРЕВОМУ КІНЦІ СТАРОДАВНЬОГО КИЄВА

На основі літописних свідчень пропонується локалізація згаданих у Лаврентіївському літопису під 1202 р. Подільських воріт у районі, де в півньосередньовічні часи були розташовані Кожум'яцькі ворота укріплень Києво-Подолу.

На основі літописних повідомлень¹ і результатів археологічних досліджень Копирів кінець локалізують у районі між Жидівськими воротами давнього Києва і р. Глибочицею, на пагорбах урочища Кудрявець² (рис. 1). Існування укріплень навколо Копирева кінця підтверджується

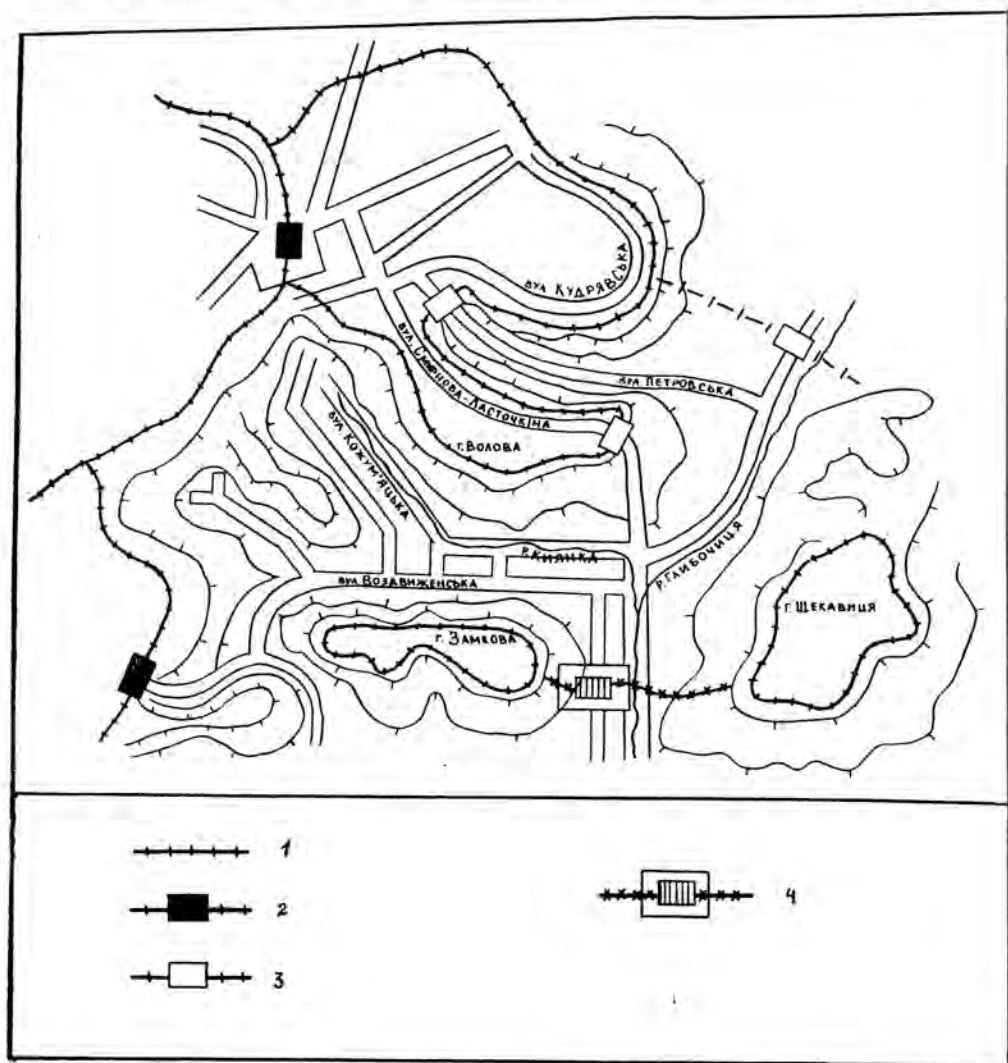

Рис. 1. Північно-західної частини древнього Києва:

1 — міські укріплення; 2 — ворота; 3 — вірогідні місця розташування Подільських воріт; 4 — запропонована локалізація Подільських воріт.

результатами розкопок 1974 р. (Я. Є. Боровський) і свідченнями літопису. Як приклад часто наводиться літописна стаття 1202 р., у якій згадано «ворота Подольская, въ Копыреѣ конци».

В історіографії склалася традиція розмішувати їх у системі оборонних валів у районі Вознесенського або сусіднього з ним узвозу (сучасні вул. Смирнова-Ласточкина і Петровська). Однак літописний текст, як уявляється, дає можливість тлумачити його інакше. Стаття 1202 р. повідомляє: «ѣха на борзѣ со всѣми полкы къ Києву Романъ, и отвориша ему Кыяне ворота Подольская, въ Копыревѣ конци, и въеха въ Подолье, и посла на Гору къ Рюрикови и ко Ольговичем»³. Кияни відкрили Роману Мстиславичу ворота, через які князь увійшов на Поділ (рис. 2).

Рис. Війська Романа Мстиславича входять у місто через ворота.

Із літописного тексту випливає, що мова йде про ворота в системі укріплень саме Подолу. Але тоді незрозуміло, чому місцем їх розташування названо Копирів кінець.

Ймовірно, що ворота знаходилися поблизу укріпленої частини Копирева кінця, що охоплювала пагорби Кудрявця, а назва цього району поширювалася на більшу територію. Так, у 1139 р. Всеволод Ольгович, з полками підійшовши до Києва з боку Вишгорода, спалив двори перед містом на Копиревому кінці: «Ста у города в Копыревѣ конци, и нача зажигати двори, иже суть передъ городомъ в Копыревѣ конци»⁴. Повідомлення свідчить про існування заселеної частини Копирева кінця, що знаходилася за межами його укріплень. Адже ж літописець спеціально відзначає, що він має на увазі двори не просто на Копиревому кінці, а «иже суть передъ городомъ в Копыревѣ конци», тобто двори перед кріпосними стінами Копирева кінця. Інакше уточнення було б тавтологією до першої частини повідомлення. Крім того, нічого не сказано про штурм укріплень міста, навпаки, зазначено, що Вячеслав Володимирович «не хотя крови пролити и не бися с ним»⁵. Напевно, в даному випадку «Копиревим кінцем» названо також і місцевість навколо підвищень Кудрявця. Отже, ворота «Подольская» можна шукати за його межами, в долині р. Глибочиці, між Кудрявцем, Щекавицею і Подолом.

Ця територія згадується в літопису у зв'язку з подіями 1151 р. Обороняючи Київ від Юрія Долгорукого, Ізяслав і Ростислав Мстиславичі розташували «берендѣи, и с вежами... мѣжи дѣбрьми от Олговы оли и въ огородъ святого Іоана, а сѣмо оли до Щекавиць»⁶. Загони кочівників були поставлені між землями («въ огородъ») монастиря св. Іоанна (заснований у 1121 р. на Копиревому кінці,⁷ нині ототожнюється із залишками храму над Вознесенським узвозом⁸) і Щекавицею. Вони займали позиції між зарослими хащами ділянками на рівному безлісому місці — «мѣжи дѣбрьми», де мала змогу ефективно діяти легка кіннота

берендеїв. Про укріплення в цьому районі (біля верхньої частини течії р. Глибочиці) не повідомляється. Можливо, саме через це війська були з «вежами», візками, які в разі необхідності використовувалися як легке польове укріплення.

Топографічні умови Глибочицької долини такі, що не існувало необхідності в оборонних спорудах. Розташування укріплень і військ на

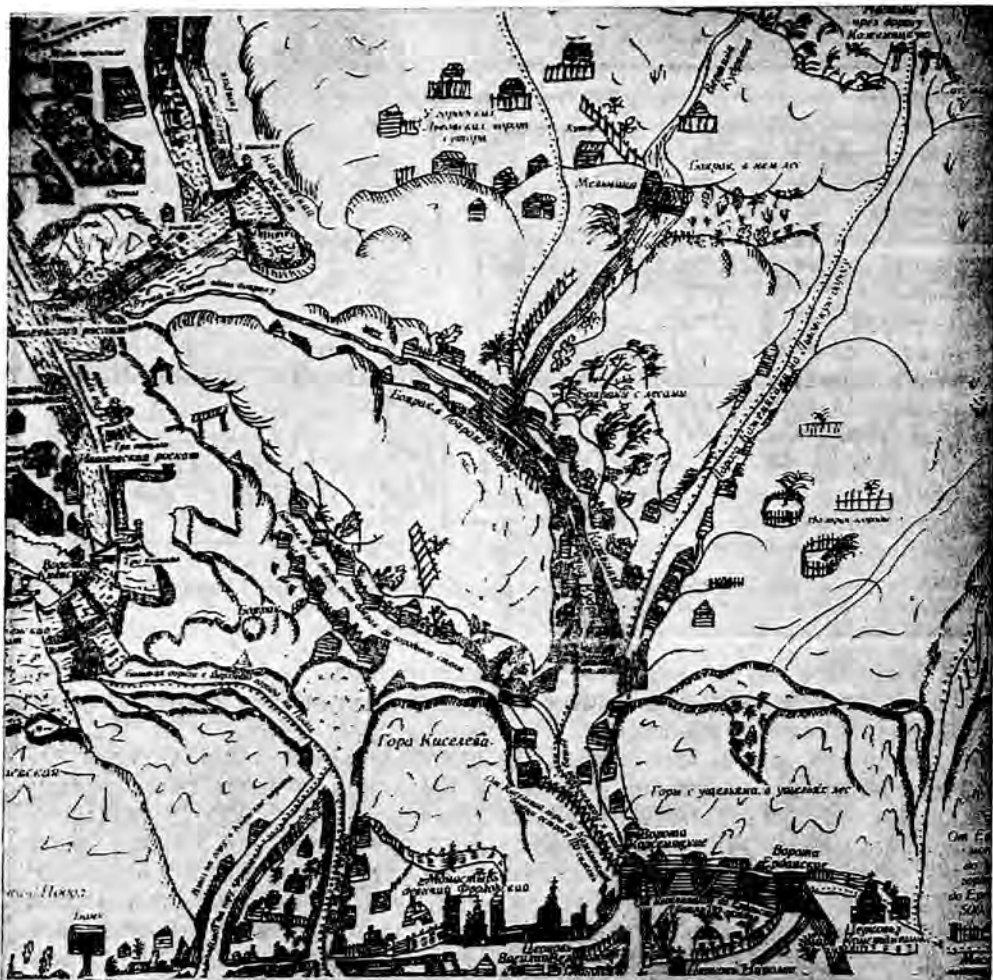

Рис. 3. Фрагмент плану Ушакова 1695 р.

пануючих навколо висотах робили неможливим штурм міста з цього напрямку. Війська тут могли з'явитися або в результаті короткого несподіваного нападу, або коли була впевненість, що бойові дії вести не доведеться. У 1139 р. Всеволод Ольгович в той же день відступив до Вишгорода. А у 1202 р. Роману Мстиславичу проїзд на Поділ був відкритий киянами — прихильниками князя.

У верхній частині течії р. Глибочиці укріплень, що захищали Поділ, не існувало. Їх слід шукати ближче до власне Подолу, десь в районі між підніжжям Волової гори і Щекавиці (рис. 1). Цій умові найповніше відповідає місце, де в часи пізнього середньовіччя знаходилися Кожум'яцькі ворота укріплень Києво-Подолу (рис. 3)⁹. Те що вказана місцевість у цей час об'єднувалася спільним топонімом, непрямо підтверджує, що раніше ці території також об'єднувалися в один район. У XVI ст. частина міста від Кудрявця до підніжжя Щекавиці називалася Біскупщиною¹⁰. Біскупський замок містився на Воловій горі, а неукріплена частина — у долинах р. Киянки і Глибочицькій¹¹. Пізніше,

у XVII ст., для місцевості від Великого Верхнього Міста до Подолу, між Замковою горою і Щекавицею теж характерна спільна назва — Кожум'яки¹².

- ¹ Копирів кінець згадується у зв'язку з різними подіями у 1121, 1140, 1150, 1151, 1162, 1202 рр. : *Летопись по Ипатскому списку.*— СПб., 1871.— С. 206, 217, 283, 296, 354; *ПСРЛ.— Лаврентиевская и Троицкая летописи.*— СПб., 1846.— Т. 1.— С. 175—176.
- ² *Толочко П. П.* Исторична топографія стародавнього Києва.— К.: Наук. думка, 1972.— С. 140.
- ³ *ПСРЛ.*— СПб., 1846.— Т. 1.— С. 175—176.
- ⁴ *Летопись по Ипатиевскому списку.*— С. 217.
- ⁵ *ПСРЛ.— Радзивилловская летопись.*— Л., 1989.— С. 110.
- ⁶ *Летопись по Ипатиевскому списку.*— С. 296.
- ⁷ *Там же.*— С. 206.
- ⁸ *Толочко П. П.* Вказ. праця.— С. 141.
- ⁹ План Ушкаова 1695 г. // *Алферова Г. В., Харламов В. А.* Киев во второй половине XVII в. — Киев : Наук. думка, 1982.— Иллюстр.
- ¹⁰ *Фундуклей И.* Обозрение Киева в отношении к древностям.— Киев, 1847.— С. 5; Выписка о Киевском Доминиканском Конвенте // *Болховитинов Е.* Описание Киево-Софийского собора и Киевской епархии.— Киев, 1825.— С. 31.
- ¹¹ *Закревский Н. В.* Описание Киева.— М., 1868.— Т. 1.— С. 272.
- ¹² *План Ушкаова 1695 г.* Див. вказ. працю.